

Derleme

DÜNDEN BUGÜNE İŞ SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ'NİN GELİŞİMİ

ELİF ÜNER

Öğretim Görevlisi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği ABD,
uner.elifnaz@gmail.com, İstanbul/ Türkiye, 0000-0003-2546-7048

Öz

Sağlık hizmetlerinde hemşirelerin; hemşirelik hizmetlerinin erişebilir hedefler ve uygulama planları doğrultusunda sunulması halinde, iş sağlığının yükseltilmesi üzerine büyük katkıları olacağı bildirilmektedir. Bu doğrultuda iş sağlığı hemşireliği ise, iş sağlığı ve güvenliğinin önemli bir ekip üyesi olarak hemşirelik bilgi ve becerilerinin çalışma ortamında profesyonel bir biçimde kullanıldığı bir halk sağlığı hemşireliği dalıdır. Gelişen ve değişen çalışma ortamında sağlığın korunması ve geliştirilmesi amacıyla profesyonel olarak çalışan anahtar kişidir. Günümüzde iş sağlığı hemşirelerinin net sayısı bilinmemekte olup aktif görevleri arasında; işe giriş muayeneleri, periyodik muayeneler, kronik hastalıklar, iş kazaları, meslek hastalıklarında acil müdahale ve sağlığın geliştirilmesi uygulamaları yer almaktadır. Bu çalışma alanı halk sağlığı kuramları ve esaslarının kullanıldığı hemşirelik uygulamalarını içermektedir. Günümüzde dünyada ve Türkiye’de iş sağlığı hemşireliği; eğitimi ve uygulama alanları ile ilgili çeşitli standartlar belirlenmiştir. Ancak değişen ve kapsamı genişleyen yönetmelikler farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda derleme, iş sağlığı hemşireliğinin mevcut durumu, eğitimi ve hukuksal boyutunu kritik etmek, iş sağlığı hemşirelerine ve hemşirelik öğrencilerine bilgi vermek amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı, İş Sağlığı Hemşireliği, Halk Sağlığı Uygulamaları.

DEVELOPMENT OF OCCUPATIONAL HEALTH NURSING FROM YESTERDAY TO TODAY

Abstract

Nurses in health services; It is reported that if nursing services are provided in line with accessible targets and implementation plans, they will make great contributions to increasing occupational health. In this direction, occupational health nursing is a branch of public health nursing in which nursing knowledge and skills are used professionally in the working environment as an important team member of occupational health and safety. He is the key person working professionally in order to protect and improve health in the developing and changing working environment. Today, the exact number of occupational health nurses is not known, and their active duties include; employment examinations, periodic examinations, chronic diseases, work accidents, emergency intervention in occupational diseases and health promotion practices are included. This field of study includes nursing practices using public health theories and principles. Occupational health nursing in the world and in Turkey today; Various standards related to education and application areas have been determined. However, the changing and expanding regulations show differences. In this context, the review has been prepared to criticize the current situation, education and legal dimension of occupational health nursing and to inform occupational health nurses and nursing students.

Keywords: Occupational Health, Occupational Health Nursing, Public Health Practices.

1. GİRİŞ

Sağlık, insanlık tarihi kadar eski bir konudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nın 1948 yılında sunmuş olduğu tanımda sağlık; hastalığı olmayan tüm bireylerin sağlıklı olarak değerlendirilmesinin eksik olabileceğini ortaya koyarken, bedensel, ruhsal ve sosyal açıdan da iyilik sürecinin devam ettirilmesi şeklinde ifade edilmektedir (1). Bireyler yaşadıkları sosyal ve biyolojik çevreden etkilenirken, bu çevreden ayrı ele alınamazlar. Sağlık hizmetlerinin her adımında, hizmet alan bireylerin içinde yaşadığı biyolojik ve sosyal çevre öğrenilmeli ve kişiye verilen hizmette dikkate alınmalıdır. Bu amaçla çalışma ortamı da birlikte değerlendirilmelidir (2).

İnsanlık tarihinin var oluşundan bu yana, çalışma ortamı ve bu konuyla ilgili üretkenlik tüm ülkeler için önemli bir konu olmuştur. Yetişkin nüfus, günlük yaşamının ortalama dörtte üçünü çalışarak geçirmektedir. Ancak çalışma ortamı, insan sağlığı açısından tehlike ve riskler içermektedir (3). İlk aşamalarda fazla önemsenmeyen bu sorunlar işletmeyi ve iş verimliliğinin tehlikeye girmesi sebebiyle önem kazanmıştır. Bu dönemde ele alınan araştırmaların neticesinde, çalışma ortamlarında çalışma düzenini ve koşullarını kapsayan kurallar ve kanunlar uygulamaya konulmuştur (4). İlerleyen zamanlarda bu uygulamaların yeterli gelmediği saptanmış ve problemlere daha farklı bakış açıları ile yaklaşılması gerekliliği tartışılmıştır. Bu durumun üzerine yapılan çalışmaların sonucunda “İş Sağlığı ve Güvenliği” kavramı gündemde yerini almış, konuya daha profesyonel bir şekilde yaklaşılmaya başlanmıştır (5).

İş sağlığının kurucusu ve babası olarak kabul edilen İtalyan Hekim Bernardino Ramazzini'nin iş ve hastalık üzerine yapmış olduğu çalışmalar, ilk bilimsel çalışmalar olarak kabul edilmektedir. İş sağlığı ve güvenliği; işe başlanması ve yürütülmesi sırasında meydana gelebilecek tehlikelerden, sağlığa zararlı koşullardan korumak ve sağlığı geliştirmek amacıyla yürütülen çalışmaların tümüdür (6). Çalışan bireyleri, iş ortamında meydana gelebilecek kaza ve meslek hastalıklarına karşı korumak ve güvenli bir ortamda çalışma imkanı sunmak hedeflenmektedir (4). Bu amaçla çalışan ekipte; diyetisyen, işçi, iş güvenliği uzmanı, iş hijyenisti, iş sağlığı hemşiresi, işveren, işveren vekili, işyeri hekimi ve psikolog yer almaktadır.

Amerikan İş Sağlığı Hemşireler Birliği'nin yapmış olduğu tanımda iş sağlığı hemşireliği; “sağlık ve güvenlik koşullarını taşıyan çevrede sağlığın korunması, geliştirilmesi ve rehabilitasyonunu kapsayan bir uzmanlık dalı” şeklinde açıklanmıştır. İş sağlığı hemşiresi, çalışan bireyi ve çalışma ortamını birlikte değerlendiren profesyonel kişidir (7). Dünya Sağlık Örgütü 1977 yılında, hemşirelik dalında öncelikli araştırma alanları listesinde iş sağlığı alanını vurgulamıştır (8). Günümüzde iş sağlığı hemşirelerinin net sayısı bilinmemekte olup aktif görevleri arasında; işe giriş muayeneleri, periyodik muayeneler, kronik hastalıklar, iş kazaları, meslek hastalıklarında acil müdahale ve sağlığın geliştirilmesi uygulamaları yer almaktadır (9).

Bu derlemenin amacı iş sağlığı hemşireliğinin dünyada ve ülkemizde gelişim sürecini incelemek, iş sağlığı hemşireliğinin mevcut durumu, eğitimi ve hukuksal boyutu hakkında iş sağlığı hemşirelerine ve hemşirelik öğrencilerine bilgi vermektir.

2. DÜNYADA İŞ SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ

İş sağlığı hemşireliği; bilgi ve becerilerinin çalışma ortamında aktif olarak kullanıldığı, halk sağlığı hemşireliğinin bir dalıdır. Halk sağlığı kuramları ve esaslarının kullanıldığı hemşirelik uygulamalarını içermektedir (10).

İş sağlığı hemşireliğinin dünyadaki gelişimi incelendiğinde, 19. yy da iş sağlığı uygulamalarının önem kazanması ile başta gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülkede değişimlerin yaşandığı görülmektedir. İş sağlığı hemşireliği 1800'li yılların başında endüstri hemşireliği olarak bilinmektedir ve çalışma alanı olarak işyerleri de tercih edilmeye başlanmıştır (11, 12). İş sağlığı hemşireliğine ait ilk kayıt 1888 yılına kadar uzanmaktadır. Tarihte bilinen ilk iş sağlığı hemşiresinin Amerika'da 1890 yılında çalıştığı bilinmektedir. Ada Mayo Stewart isimli hemşire, iş sağlığı alanında

Vermont Şirketi'nde görev yapmıştır. Stewart iş ortamından kaynaklanan yaralanmaların tedavisi, çalışanların ve ailelerinin eğitimi, ameliyat öncesi ve sonrası süreçte bakım amacıyla ev ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Stewart'ın girişimleri iş sağlığı vaka yönetiminin aşamalarını kapsamaktadır. Bugün bilinen ve kabul edilen iş sağlığı hemşireliğinde ilk vaka yöneticisi Stewart'tır. İş sağlığı hemşireliği uygulamalarında ilk örneklerini göstermiştir (4).

Boston Üniversitesi'nde 1917 yılında iş sağlığı hemşireliğine ilişkin ilk özel eğitim programı başlamıştır. İlerleyen zamanlarda farklı üniversitelerde sanayi hijyeni eğitimleri kapsamında iş sağlığı hemşireliği programları sürdürülmüştür. İngiltere'de 1918 yılında ilk defa "Yeni İngiltere Hemşireler Birliği" kurulmuş ve faaliyete geçmiştir (13). Çalışma haklarının düzenlenmesi ve örgütlenmesi, standartların ortaya koyulması amacıyla "Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)" 1919 yılında kurulmuştur. Türkiye ise 1932 yılında örgütün üyesi olmuştur (14).

Amerika'da 1940 yıllarında sanayide çalışan hemşire sayısının 4000 civarında olduğu bildirilmiştir. Bu durum hizmette kalite standartlarının oluşturulması gerekliliğini ortaya koymuştur. İş sağlığı hemşireliğinin gelişimin desteklemek ve ekip çalışmalarını arttırmak amacıyla "Amerikan Endüstri Hemşireleri Derneği" 1942'de kurulmuştur. Bu dernek isim değiştirerek 1953 tarihinde "Endüstri Hemşireler Birliği" adını almıştır. Ayrıca ilk "Endüstri Hemşireler Dergisi" alanındaki çalışmaları başlatmıştır. Derneğin adı son olarak 1977'de Amerikan İş Sağlığı Hemşireler Birliği (AAOHN) olarak yerini almıştır (2). Bu birlik iş sağlığı hemşireliğinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla iş sağlığı hemşiresi olmadan önce taşınması gereken bazı nitelikler ortaya koymuştur. Bu niteliklere göre; onaylı bir profesyonel hemşirelik lisans programından mezun olmak, acil servis veya yoğun bakım ünitesi gibi özel bir birimde en az 2 yıllık deneyime sahip olmak ve iş sağlığı hemşireliği programını kapsayan eğitimi bitirmiş olmak gerekmektedir (10). Ayrıca 1977'den itibaren Amerika'da, iş sağlığı hemşireliği kapsamında sertifika programları yürütülmektedir. Bu program çalışma ortamında iş sağlığı uygulamalarını kazandırmayı amaçlamaktadır. Sertifika sınavına dahil olan alanlar; ergonomi, iş sağlığı ve güvenliği uygulama ilkeleri, meslek hastalıkları ve iş kazaları, ilgili yasaları değerlendirme becerisini içermektedir (15).

ABD Sağlık ve İnsan Hizmetleri Dairesi Başkanlığı (2010) 2008 Ulusal Kayıtlı Hemşireler Sağlık Kaynakları ve Hizmetleri İdaresi Örnek Araştırması sonuçlarına göre; Lisanslı tüm kayıtlı hemşirelerin yaklaşık %7,8'i iş sağlığı da dahil olmak üzere halk sağlığı ve toplum sağlığı alanında çalışmaktadır. Bu profesyoneller işyerinin iş gücü sağlığının ve güvenliğinin ilerlemesinde katkı sağlamıştır. Günümüz işgücünün giderek daha çeşitli hale gelmesiyle birlikte, bu demografik değişiklikler yeni güvenlik ve sağlık sorunları ile sonuçlanmaktadır (16). İş sağlığı hemşireliği kapsamında sunulan hizmetler, çoğunlukla birinci basamak sağlık hizmetleri olarak yerini almaktadır. İş sağlığında çalışan hemşirelerin 2000'li yıllarda, birinci basamak sağlık hizmetlerine ek olarak koruyucu sağlık hizmetleri sunduğu görülmektedir. Bu amaçla, sağlıklı yaşam davranışları, hijyen uygulamaları, çocuk bakımı vb. alanlarda eğitimler vermişlerdir (17).

Yapılan araştırmalar; 14 farklı ülke genelinde hemşirelik eğitimi kapsamında iş sağlığı eğitimi verildiğini ortaya koymaktadır. Eğitim süresi, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin; Norveç, Brezilya, Finlandiya gibi ülkelerde bu eğitim 40 saatin üzerinde sürdürülmektedir (18). Günümüzde ABD ve Avrupa ülkelerinde iş sağlığı hemşireliği geleneksel rollere ek olarak; acil bakım hizmetleri, meslek hastalıkları, iş kazalarının önlenmesi ve tedavisi, sağlığın geliştirilmesi, uygulama standartlarının oluşturulması gibi alanlara odaklanmaktadır (19).

3. TÜRKİYE'DE İŞ SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ

İş sağlığı hemşireliği ile ilgili gelişmelerinin son zamanlarda Türkiye genelinde arttığı görülmektedir. İş sağlığı alanında çalışan hemşireler, yüz yılı aşkın süredir çalışmalarına rağmen son 30 sene içerisinde aktif olarak rolleri belirlenmiş ve uygulama alanındaki etkinliği fark edilmiştir. Birçok üniversitenin sağlık meslek yüksekokulları ve sağlık bilimleri fakülteleri tarafından "İş Sağlığı Hemşireliği" konulu sempozyumlar ve kongreler organize edilmiştir. İş sağlığı hemşireliği eğitiminin

sürdürülmesi amacıyla düzenlenen ilk kurs organizasyonu Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (HASAK) tarafından 2001 yılında gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmaları desteklemek ve örgütlenmek amacıyla 2003 yılında Kocaeli ilinde İş Sağlığı Hemşireliği Derneği kurulmuştur ve dernek çalışmalarına aktif olarak devam etmektedir (3, 8, 20).

Hukuksal boyut incelendiğinde; 1475 Sayılı İş Kanunu kapsamında sunulan işyeri hekimlerinin çalışma koşullarını belirten yönetmelikte, sadece çalıştırılması zorunlu olan iş sağlığı hemşiresi sayısına yer verildiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda yürürlüğe giren 4857 Sayılı İş Kanunu kapsamında sunulan yönetmelikte, sağlık merkezlerinde ve ofislerde tam zamanlı çalışacak bir iş sağlığı hemşiresi/sağlık memuru bulunmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği'nde ise, "Diğer Sağlık Personeli" ünvanı ve tanımı yer almaktadır. Diğer sağlık personeli; acil tıp teknisyeni, çevre sağlığı teknisyeni, hemşire ve sağlık memuru diplomasına sahip olan bakanlık tarafından belgelendirilen kişiler olarak görev yapmaktadır (21, 22, 23).

Diğer sağlık personeli eğitimi; bakanlık tarafından uygun görülen kurumlarda, toplam 90 saatlik eğitim modülü şeklinde sunulmaktadır. Bu eğitim; 45 saat örgün, 45 saat uzaktan eğitim olacak şekilde organize edilmiştir. Eğitimin içeriğinde; iş hukuku, iş yeri ortam risk etmenleri, kaynağa ve ortama yönelik korunma ilkeleri, ilkyardım eğitimi ve etik ilkeler bulunmaktadır. Diğer sağlık personeli temel eğitimi 2015 yılı ocak ayında başlamış olup, ilk merkezi sınav 2015 yılı nisan ayında yapılmıştır. Eğitimin sonunda bakanlık tarafından yılda 2 kez olmak üzere düzenlenen sınavdan 60 baraj puanını alan kişiler, diğer sağlık personeli sertifikasını almaya hak kazanmaktadır. Bu sertifikanın geçerlilik süresi 5 senedir. Diğer sağlık personelinin çalışma saatleri, çalıştıkları kurumların tehlike sınıflarına ve çalışan sayılarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin; çok tehlikeli sınıfta değerlendirilen bir kurumda 10- 49 çalışanın bulunması durumunda çalışan personele ayda en az 10 dakika çalışma süresi hesaplanırken, 50- 249 çalışanın bulunması durumunda çalışan personele ayda en az 15 dakika çalışma süresi beklenmektedir. Ancak 'Tam süreli işyeri hekiminin çalıştığı kurumlarda diğer sağlık personelinin çalışmasına gerek yoktur.' ibaresi bulunmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği imkanlarının daha aktif ve standartlara uygun sürdürülmesi için bu işyerlerinde hekimin ve kurumunda desteği ile diğer sağlık personeli görevlendirilmelidir (3, 23, 24).

Üniversite düzeyinde iş sağlığı hemşireliği eğitimleri 'Halk Sağlığı Hemşireliği' dersi kapsamında sunulmaktadır. Altyapısı ve akademik kadrosu sağlam üniversitelerin yüksek lisans ve doktora programlarında iş sağlığı hemşireliği dersleri ayrıntılı olarak verilmektedir. Bu eğitim öğretim sürecini başarı ile tamamlayan hemşireler, çeşitli kurumlarda iş sağlığı hemşiresi olarak çalışabilmektedir. İlk 'İş Sağlığı Hemşireliği Yüksek Lisans Programı' Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü tarafından başlatılmıştır. Ayrıca 2011 yılında yayınlanan "Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik"te Halk sağlığı Hemşireliği ve alt dalı olarak İş Sağlığı Hemşireliği kabul edilen bölümler arasında yerini almıştır (25, 26, 27).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İş sağlığı hemşiresi, gelişen ve değişen çalışma ortamında sağlığın korunması ve geliştirilmesi amacıyla profesyonel olarak çalışan anahtar kişidir. Sağlık hizmetlerinde hemşire sağlık ekibinin önemli bir üyesi olarak görülmekte, hemşirelik hizmetlerinin erişebilir hedefler ve uygulama planları doğrultusunda sunulması halinde iş sağlığının yükseltilmesinde büyük katkıları olacağı bildirilmektedir. Üniversitelerin sağlık bilimleri fakülteleri ve enstitülerinin iş sağlığı hemşireliği alanında eğitimi yaygınlaştırması ve bir uzmanlık alanı olarak öğrencilere bu alanı tanıtarak sevdirmeleri gerekmektedir. Diğer ülkelerin iş sağlığı hemşiresi olmak için belirlediği kriterlerin incelenmesi ve hemşirelere özgü eğitim ve sınavların gündeme gelmesi açısından çalışmalara devam edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Larsen, L.T. (2022). Not merely the absence of disease: A genealogy of the WHO's positive health definition. *History of the Human Sciences*, 35(1):111-131.
2. Öztekin, Z., Üner, S., Eren, N. (2015). Halk sağlığı kavramı ve gelişmesi. İçinde: Güler, Ç., Akın, L., Ed. Halk sağlığı temel bilgiler, Cilt I. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 8-21.
3. Esin, M.N. (2016). Dünyada ve Türkiye’de iş sağlığı hemşireliği. *Türkiye Klinikleri Public Health Nursing- Special Topics Archive*, 2(2), 1-7.
4. Guzik, A. (2013). Essentials for occupational health nursing. *Workers and Workplaces*, 35-49.
5. Londrigan, M.T., Lewenson, S.B. (2017). Public health nursing in the United States: A history. *Public Health Nursing*, 23-45.
6. Öztürk, H., Babacan, E., Özdaş Anahar, E. (2012). Hastanede çalışan sağlık personelinin iş güvenliği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(4), 252- 268.
7. Bahçecik, N., Öztürk, H. (2009). The occupational safety and health in hospital from the point of nurses. *Collegium Antropologicum*, 33(2), 1205-14.
8. Hirschfeld, M.J. (2018). WHO Priorities for a common nursing research agenda. *International Nursing Review*, 45(1), 13-4.
9. Kuru, N., Emiroğlu, O.N. (2017). İş sağlığı hemşireliği uygulamalarında birey ve aile odaklı bakım. *Türkiye Klinikleri Public Health Nursing- Special Topics Archive*, 3(2), 83-7.
10. American Association of Occupational Health Nurses (AAOHN) (2012). Standards of occupational and environmental health nursing. *Workplace Health & Safety*, 60(3), 97-103.
11. Hanna, J.K. (2012). Occupational health nursing around the World. *Workplace Health & Safety*, 60(6), 251-252.
12. Hirdi, H.E. (2009). The federation of occupational health nurses within the eu (FOHNEU) celebrates the 25th anniversary. *Occupational & Environmental Medicine*, 75(2), 10-21.
13. Wilkes, L., Cummings, J., Ratanapongleka, M., Carter, B. (2015). Challenging their contribution to nursing scholarship and the profession. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 32(4), 6-14.
14. Nardoğan, A.K. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) yüzüncü yıl dönümü ve Türkiye ilişkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(4), 78-95.
15. Mccauley, L.A. (2010). Research to practice in occupational health nursing. *Workplace Health & Safety*, 60(4), 183-189.
16. U.S. Department of health and human services (2010). Centers for disease control and prevention. Occupational injuries and deaths among younger workers, 1998-2007. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 59(15), 449-455.
17. Gürgeş Şimşek, H., Bayık Temel, A. (2018). Halk sağlığı hemşireliğine adanmış yıllar: Dünya örnekleriyle öncü halk sağlığı hemşireler. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 26(1), 55-67.
18. Strasser, P.B. (2012). Occupational and environmental health nursing: the foundations of quality practice. *Workplace Health & Safety*, 60(4), 151-157.
19. Feinberg, L.F. (2014). Moving toward person and family centered care. *Public Policy & Aging Report*, 24(3), 97-101.
20. Esin, M.N., Emiroğlu, O.N., Aksayan, S., Beşer, A. (2008). Undergraduate occupational health nursing education in Turkey: A national survey. *International Nursing Review*, 55(1), 156-163.
21. 1475 Sayılı İş Kanunu <http://www.basarmevzuat.com/Dustur/Kanun/5/1475/A/1475sk1.Htm> (Erişim Tarihi: 16.09.2021).
22. 4857 Sayılı İş Kanunu <http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.4857.Pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2021).
23. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu <http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuatmetin/1.5.6331.Pdf> (Erişim Tarihi: 18.10.2021).
24. İşyeri Hekimlerinin Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik <https://www.resmigazete.gov.tr/Eskiler/2010/11/20101127-3.Htm> (Erişim Tarihi: 18.10.2021).
25. Emiroğlu, O.N., Aslan, F., Ercan Şahin, N. (2016). 1. Uluslararası iş güvenliği ve çalışan sağlığı kongresi. “Diğer sağlık personeli ve hemşire unvanının korunması sorunu”.
26. Hemşirelik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik <https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/12564,20110419-27910-Hemsirelik-Yonetmeliginde-Degisiklik-Yapilmasina-Dair-Yonetmelikpdf.Pdf?0> (Erişim Tarihi: 25.10.2021).
27. Sarıçam, H. (2012). İş sağlığı ve güvenliği kapsamında hemşirelerin karşılaştığı risk ve tehlikelerin iş stresi düzeyleri üzerine etkisi. Yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.